

ШАҲРИСАБЗ БЕКЛИНИНГ СИЁСИЙ МАМУРИЙ ТАРИХИГА НАЗАР.

Б. ЖУМАЕВ

ҚАРДУ МУСТАҚИЛ ИЗЛАНУВЧИСИ.

Қашқадарёнинг юқори оқимида жойлашган йирик бекликлардан бири Шаҳрисабз (Қадимги Кеш) бўлиб, шарқдан Ҳисор тоғ тизмалари билан ўралган.

Манбаларда Шаҳрисабз шаҳри «Кеш-Кашш», «Кас» ва «Қис-Кис» шаклларида тилга олинган.⁷ Шаҳрисабз атамаси ҳам шаҳарни қадимий номи бўлиб, “яшил шаҳар” маъносини билдиради.⁸ 1351 йилда зарб этилган кумуш тангаларда “Шаҳрисабз номи учрайди.” Шаҳрисабз илк ўрта асрларда Китоб шаҳри ўрнида жойлашган. КАТЭ (Кеш археологик-топографик экспедицияси) тадқиқотлари натижасига кўра, бу шаҳар IX асрдан бошлаб ҳозирги Шаҳрисабз ўрнига кўчган.⁹ Жумладан, эски шаҳар ташқарисида янги иншоотлар қурилган бўлиб, шаҳар ҳукмдори сарой ва бозор ҳам шу ерда жойлашган.¹⁰

Кейинчалик шаҳарнинг мудофаа девори билан ўраб олинishi ва мустаҳкамланиши Амир Темури фаолияти билан боғлиқ. Шаҳрисабз бу даврда аниқ режали, баланд ҳимоя девори ва мустаҳкам минораси бўлган шаҳарга айланган.¹¹ XIX аср охири ва XX аср бошларида Қашқадарё воҳаси, шу жумладан Шаҳрисабз беклиги Бухоро амирлигининг муҳим сиёсий-маъмурий, иқтисодий ва маданий марказларидан бири ҳисобланган.

Шаҳрисабз беклигининг маркази Шаҳрисабз шаҳри бўлиб, у ўзининг тузилиши, қурилиши, тарихийлиги ва салобатлиги билан амирликда муҳим аҳамият касб этган. Манба ва адабиётларда қайд этилишича, Шаҳрисабз шаҳри тузилиши жиҳатидан Ўрта Осиё шаҳарларидан фарқланмаган, яъни қўрғон, қалъа ва рабатдан иборат бўлган.¹²

Чор Россияси зобити Григорьев томонидан ёзиб қолдирилган маълумотларга кўра, Самарқанддан жануброқда ундан бир кунлик масофада маҳаллий халқ гоҳ Ургут, гоҳ Қоратепа деб атайдиган тоғ тизмалари ортида, катта қарвон савдо йўлларида бир оз четроқда унча катта бўлмаган Шаҳрисабз беклиги жойлашган.

Беклик бир-биридан 4-5 тош масофа узоқликда жойлашган бир неча қишлоқлардан ташкил топган. Воҳа уч томондан тоғлар билан ўралган ва Ҳисор, Самарқанд вилоятлари ҳамда Бухоронинг Чирокчи, Қарши, Яккабоғ ерлари билан чегарадош бўлган.

⁷ Камалиддинов Ш.С. «Китаб ал-ансаб» Абу Саъда Абулқарима ибн Муҳаммада ас-Саъмани қадимий тарихий асарининг тарғиби ва таҳлили. – Ташкент: «Фан», 1993. – С.108.

⁸ Массон М.Е., Пугаченкова Г. А. Шаҳрисабз при Темуре и Улугбеке //Труды САГУ. Новая серия. Гуманитарные науки. Археология Средней Азии. — Ташкент, 1953. Вып. 49. - С. 22.

⁹ Лукин Б.С и др. Шаҳрисабз 1968 г., – №8. - С22

¹⁰ Бертгер Е. К. Извлечение из книги «Пути и страны». Ташкент: Изд-во САГУ, 1957. — С. 19.

¹¹ Пугаченкова Г. А. Темуридское архитектурное наследие Шаҳрисабза // Шаҳрисабз шаҳрининг жаҳон тарихида тутган ўрни. Халқаро илмий конференция маърузалари тезислари, Тошкент: 2002. Б. 10.

¹² Григорьев В.В. Очерки Шаҳрисабзского бекства. ИВЛ, 1958 г. – С57

Қашқадарё воҳасининг жанубий ва қисман ғарбий қисмида жойлашган қишлоқлар Шаҳрисабз беклигига қараган. Шарқий томонда иккита дарё мавжуд бўлиб, Тошкўприк (баъзилар уни Улоч ҳам деб атайдилар) ва Танхоз деб номланган.

Ҳазрати Султондан бошланадиган ҳамда маҳаллий аҳоли Оқсув деб атайдиган Оқдарё бўйида Қорасув, Миришкор, Мўминобод, Бешкапа, Буми, Чори, Шакартепа, Сойбўйи, Бўзари, Шавкан, Полмон яна Улоч каби қишлоқлар бўлиб, улардан энг йириклари 22 хонадонли Мўминобод ва 100 хонадонли Қорасув, Миришкор, Улоч қишлоқлари бўлган.

Шаҳарга яқин қишлоқларга шимол томонига жойлашган Керайит, Синабоғ, Хўжамуродбахши, Тарахли, Говжаллоб ва бошқа томондан Занги, Сариосиё, Говушмон, Тўхлибой, Капкан, Хўжахурасон, Ўртақўрғон, Шаматон, Чоштепа, Қўнғирот, Тезгузар каби 30 га яқин қишлоқлар кирган. Китоб ва Шаҳрисабз ўзларига яқин қишлоқлар билан бирга ягона “Чим” девор билан ўраб олинган.¹³

И.Бекчуриннинг маълумотида кўра девор Шаҳрисабз ва Китобдан ташқари, Шаматон, Ўрта Қўрғон, Дахякни, шунингдек, яна бир қанча қишлоқларни қамраб олган¹⁴. Маҳаллий аҳоли деворнинг вужудга келишини асосан XVIII асрнинг охирлари билан боғлашади.¹⁵

Шаҳрисабзни ташқи муҳитдан ажратиб турувчи қалъа деворларининг 6 та дарвозаси бўлган. Шимолий дарвоза — Китоб, шарқий дарвоза — Кунчиқар, ғарбий дарвоза — Қушхона, жанубий дарвоза (Яккабоғ) Чармгар деб аталиб, унинг ёнида Катта Чармгар ва Кичик Чармгар гузарлари жойлашгани боис, Чармгар номлари билан ҳам юритилган.¹⁶ Бундан ташқари, жануби-шарқий бурчакда иккинчи даражали Қалмиқ дарвоза ва Симхона дарвозалари ҳам мавжуд бўлган.

А.Л.Кун келтирган маълумотларга кўра, XIX асрнинг охирларида шаҳарда 14 та гузар мавжуд бўлган.¹⁷ XX аср бошига келиб эса гузарларнинг сони 52 тага етган.

Шунингдек шаҳарнинг шимоли-ғарбий томонида жойлашган Сўпигузарда шаҳар дин пешволарининг уй-жойлари бўлган. Бундан ташқари, Култепа, Ҳазрати Шайх, Ҳазрати Имом гузарларида яшовчилар: хўжалар Ҳазрати Шайх ва Ҳазрати Имом мазорларига келиб тушган хайру эҳсонлар ҳисобидан ҳаёт кечирганлар. Хўжагузар ва Эшонгузар эса деҳқончилик ва боғдорчилик билан шуғулланган.

Шаҳарда ҳар кун савдо бўладиган ушбу бозордан ташқари, бир қанча майда бозорлар ҳам мавжуд бўлган. Жумладан, шаҳарнинг ғарбий қисмида жойлашган Сомон бозорида чорва моллари савдоси олиб борилган. Шаҳарнинг ғарбий қисмидаги Сомон бозори худудида ҳам каттагина карвонсарой мавжуд бўлиб, унда ғарбий

¹³ Давлатова С. Бухоро амирлигида манғитлар сулоласи билан кенагаслар уруғи ўртасидаги ихтилофлар. Тошкент, 1995. Б. 95.

¹⁴ Гаврюшенко Л.И., Хакимов З. Археолого-топографическая рекогносцировка районной стены Китаба и Шаҳрисабза – С. 13.

¹⁵ Каримов Б. Қашқадарё воҳасининг тарихий географияси (XVI-XIX асрлар). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Қарши, 2022.

¹⁶ Кун А. Очерки Шаҳрисабзкого // ЗРГО. Т. VI. – СПб., 1880 г. - С224

¹⁷ Сухарева О. А. К истории городов. - С. 130.

20-Sentyabr, 2026-yil

худуддан келган ва асосан чорва моллари савдоси билан шуғулланувчи савдогарлар тўхтаб ўтганлар.

Шаҳрисабз шаҳри Шаҳрисабз беклигининг маркази бўлиб, ўзининг аҳамияти ва катталиги жиҳатдан XIX аср охири ва XX аср бошларида Бухоро амирлигида учинчи шаҳар ҳисобланган.

